

רוויזיה (re-vision) מגדרית של ההיסטוריוגרפיה בתקופת התחייה הלאומית-הציונית

עד לפני כעשור הייתה מקובלת במחקר הספרותי הטענה כי אין סיפורת רציפה של נשים בארץ ישראל. נהוג היה לומר כי נשים לא כתבו סיפורת עברית בין התקופה שבה נכתבו סיפוריה של דבורה בארון, בעשורים הראשונים של המאה העשרים, לבין מועד הופעתם של סיפוריה הראשונים של עמליה כהנא-כרמון בשנות השישים¹. ואולם, בסוף המאה העשרים נכתב מחקר ספרותי פמיניסטי שעסק בכתיבתן של נשים נוספות שכתבו סיפורת במשך חציה הראשון של מאה זו, ובהן רבקה אלפר, רוחמה חזנוב, אמה תלמי-ליון, מרים טל ורבות אחרות. כך נוצר, למעשה, רצף של כתיבה בין יצירתן של סופרות אלו לבין הכתיבה הנשית במחצית השנייה של המאה העשרים. מסתבר אפוא כי הנרטיב הנשי העברי כותב את עצמו למעלה ממאה שנה ברציפות ומתהווה יחד, בתוך ולצד הנרטיב הגברי הקאנוני.

היוצרות המוקדמות הללו נותרו אנונימיות ולא זכו להתקבל לקאנון הספרותי, שכן מכתבי גבולותיו הדירו את יצירתן באופן שיטתי. לעומת זאת, המחקר הפמיניסטי נהג לבחון אותן כביכול כתופעה נפרדת המתרחשת במעין "גטו" נשי – בשוליים ו/או מחוץ להיסטוריוגרפיה האנדרוצנטרית. מחקר זה מבקש אפוא להסיר את הגבול הדמיוני בין הפרוזה הקאנונית לבין הפרוזה שנכתבה על ידי נשים, וכך לתרום למהלך של "תיקון מגדרי" הנוגע להיסטוריוגרפיה של הספרות העברית באותה עת.

א. ניסוחו של הקאנון הספרותי בתקופת היישוב והדרתה של ספרות הנשים

אדריכלי הקאנון של הספרות העברית החדשה חסמו את דרכן של מרבית הנשים היוצרות, אף כי הן עצמן בחרו לנהל שיח מגדרי עם המערכת הספרותית ההגמונית. ראוי אפוא לעמוד, בקווים כלליים, על טענותיהם של חוקרים מרכזיים בדבר מאפייניו של הקאנון הספרותי שהתהווה באותה עת, ועל רקע זה להבין את מקומן של רוב הנשים הסופרות מחוצה לו.

יגאל שוורץ סימן במחקרו את ארבעת הגלים הגדולים בתולדות ההיסטוריוגרפיה של הספרות העברית². בתוך כך הוא ציין כי בגל הראשון, בשנות העשרה והעשרים של המאה שעברה, פורסמו במשך כחמש-עשרה שנים מסות ומחקרים היסטוריוגרפיים

ד"ר רונית גז מתמקדת בספרות ומגדר, מרצה בספרות וחינוך באוניברסיטת בן-גוריון – קמפוס אילת. פרסומיה עוסקים בקריאה מגדרית של הספרות בתקופת התחייה הלאומית.

של כל המבקרים החשובים בני-הזמן: נחום סלושץ, בן אביגדור, יוסף קלויזנר, פישל לחובר, חיים נחמן שפירא.³ באותה עת נוצרה מערכת ספרותית שפעלה לכונן את הקאנון של הספרות העברית הלאומית החדשה. חנן חבר ציין כי עמדתם המרכזית של מעצבי הקאנון נועדה ליצור "הגמוניה של תרבות ריבונית לאומית שניסוחיה האסתטיים אובייקטיביים ואוניברסליים".⁴ כלומר, הושם דגש על גיבושם של קריטריונים אסתטיים מובהקים בכתובה הספרותית כחלק בלתי נפרד מן התפיסה הלאומית.

מערכת ספרותית זו הרחיקה, דחתה ו/או השתיקה יוצרים אשר חרגו מן ההגדרות שנקבעו, דוגמת הסופרים הגליציאים שהותקפו בחריפות בטיעונים כי הם אימצו "אסתטיקה ניטרלית". ואולם לדברי חבר, הסופרים הללו הותקפו ואף הודרו משום שהאסתטיקה שלהם ביטאה יחס חיובי כלפי הגולה – תפיסה שעמדה בסתירה לתפיסה הקאנונית הלאומית. בעמדותיהם הפוליטיות ובפתרונותיהם הפואטיים הסופרים הגליציאים היוו איום של ממש על ההגמוניה הספרותית, שביקשה להשליט ערכים לאומיים מודרניסטיים (חבר, שם). העובדה שהאסתטיקה של הסופרים הגליציאים נתפסה כירודה קשורה לעמדתם הפוליטית הפרו-גלותית.

גם הסופרות העבריות בנות התקופה כמעט לא זכו להתייחסות, חוץ מבארון, וראוי אפוא לברר מדוע. האם משום שכתבתן לא עמדה בקריטריונים האסתטיים של הספרות האיכותית? אם אכן כך, מה היו פגמיה? האם כתיבתן נחשבה לירודה ולא הלמה את הדרך ה"ראויה" מבחינה פואטית ואסתטית לייצג את המציאות ברוח הגרסה השלטת של הקאנון? האם הנוסח הנשי של עלילת-העל הציונית חתר תחת העקרונות התמטיים והאסתטיים של הנראטיב הלאומי המרכזי, וכך איים על המערכת השלטת? בירור שאלות אלו עשוי לתרום לגילוי המתחים הסמויים בין הקאנון הציוני השליט לבין שוליו.

שתי סוגיות יסוד העסיקו את החוקרים שעסקו בהיסטוריוגרפיה של הגל הראשון בספרות העברית-הציונית:

1. **פולמוס ב"שאלת המוצא"**, קרי זיהוי האדם שיצירתו ו/או אישיותו חוללו את תחילתה של הספרות העברית. לדברי חבר, מחוללי הקאנון של הספרות העברית החדשה ביקשו לראות ביוצר דוגמה ומופת ללאומיות. עבורם הסופר אמור לייצג את האדם הפרטי-הייחודי המגלם את הערכים האנושיים האוניברסליים.⁵ טבעו האנושי אמור לסמן במובלע את המבט המוסרי, ולכן עליו להימצא מחוץ ומעל לתחום ההבדלים הפוליטיים, הגזעיים, המגדריים והמעמדיים. עקרונות אלה העניקו ליצירה הקאנונית את מעמדה ההגמוני (חבר, שם). ואולם, כפי שציננה חמוטל צמיר, בבסיס הגדרה זו טמון פרדוקס, כיוון שהסובייקט הלאומי מכונן כאינדיבידואל במושגים אוניברסליים. כיצד אפוא יכול האינדיבידואל להיות בעת ובעונה אחת גם "אוניברסלי" – נטול משוא-פנים, א-פוליטי וניצב מעל הזהות הלאומית הפרטיקולרית – וגם "אינדיבידואל" המושפע מהלכי הרוח, מהנורמות האסתטיות ומהתכתיבים של התפיסה האנדרוצנטרית הגברית, הלבנה וההטרסקסואלית של תקופתו? לבירור סוגיה זו ניתן להשתמש בגישתה של ג'ואן ו' סקוט, שהציגה מושגים ובחנה תהליכים הקשורים לתופעה ההיסטורית-אידיאולוגית של הבניית מושג האינדיבידואל. לדבריה,

האינדיבידואל האוניברסלי מזוהה עם גבריות, ואילו הנשיות מזוהה עם אחרות, כניגוד מגדרי קבוע והיררכי ראוי אפוא לבדוק כיצד מתגלמת תפיסה זו בהגדרה ההגמונית הגברית של הספרות העברית החדשה, במטרה לחשוף את המנגנונים שהדירו את האישה היוצרת מהשיח הספרותי הקאנוני. מנגד ראוי לבדוק כיצד הפרוזה הנשית בת-התקופה הבנתה את מושג האינדיבידואל בהשוואה לתפיסה הגברית.

2. קביעת גבולותיו של הקאנון הספרותי. בעניין זה ניטש מאבק על כינון של תודעה ספרותית לאומית. פעילות הקאנוניזציה הייתה חלק בלתי נפרד מן המאמץ לייסד בספרות העברית קונצנזוס לאומי-אידיאולוגי. הקריטריון הראשון שיצר זיקה בין הספרות העברית החדשה לבין ערכי הלאומיות התגלם בדרישה לשימוש בשפה העברית כשפת העתיד של המהפכה הציונית. כקריטריון שני נקבע הצורך לעסוק בטריטוריה לאומית בעלת תפקיד מכריע בעיצוב זהותה האידיאולוגית של היצירה הספרותית.⁶ ראוי לבדוק אם קריטריונים אלה, שנועדו ליצור קונצנזוס לאומי-אידיאולוגי, תורמים לכינון הסובייקט האינדיבידואלי-אוניברסלי המזוהה עם גבריות. בהקשר זה יש לשאול מה בעקרונות אלו חסם את דרכן של הסופרות לחדור להיכלי הקאנון וכיצד הן עקפו את המכשול.

ככלל, ניתן לומר כי לאורך עשורים רבים מרבית ההיסטוריונים של הספרות העברית התעלמו מהפרוזה של הסופרות בראשית המאה העשרים כמעט לחלוטין – אותם כותבים שצינו לעיל, דוגמת לחובר וקלויזנר, כמו גם שמעון הלקין, דב סדן וברוך קורצווייל. גם גרשון שקד, בכרכיו המקיפים, התייחס לכך באופן מצומצם ביותר ועסק בהרחבה יחסית בארבע יוצרות בלבד – נחמה פוחצ'בסקי, דבורה בארון, אלישבע ביחובסקי ולאה גולדברג – ואזכר אחרות בפרק.⁷ בכתיבה המחקרית הקאנונית נוצר אפוא רושם מוטעה כי בתולדות הסיפורת העברית יש רק קומץ סופרות שולי וזניח.

ב. הכתיבה הנשית בספרות היישוב לאור השיח המגדרי הפמיניסטי

בשיח הספרותי בראשית המאה העשרים הופיעו עמדות שבישרו את פריצתן של הגישות הפמיניסטיות לקראת שלהי אותה מאה. למשל במסות שכתבו רחל כצנלסון-שז"ר, רחל ינאית ודבורה דיין בעיתון הנשי דבר הפועלת הופיעה קריאה לסופרות לתעד את ההווה המתחדשת בארץ ישראל ממבט נשי.⁸ שנים מאוחר יותר, גם עמליה כהנא-כרמון התייחסה למקומה של נקודת המבט של היוצרת בתרבות הישראלית והציעה ראייה אחרת של מציאות זו. לדבריה, בספרות העברית נתפסים הגברים כמרכז הגמוני ונחשבים לשליחי הציבור, ואילו הנשים הכותבות נתפסות כמייצגות את עצמן בלבד וכעוסקות בדברים הנחשבים "שוליים". כהנא-כרמון התנגדה לתפיסה זו וטענה כי הכתיבה הנשית מבטאת ראייה אחרת, המרחיבה את נקודת המבט של המציאות הספרותית.⁹

בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים התפתח גל חדש של ביקורת ספרותית-פמיניסטית שהחל להתייחס לתרומתן הלאומית והספרותית של סופרות אחדות מתקופת היישוב. כך, למשל, יפה ברלוביץ, שביקשה לדלות מתהומות הנשייה את ה"יבשת האבודה", בחנה פנורמה מרתקת של כשישים סופרות מתקופת היישוב ועד קום המדינה, לדוגמה: חמדה בן-יהודה, נחמה פוחצ'בסקי, יהודית הררי, יהודית

מנש, אלישבע ביחובסקי, שושנה שבבו, רבקה אלפר, שולמית קלוגאי, אמה תלמי-לוי, בתיה כהנא, פנינה כספי ורבות אחרות. ברלוביץ בחנה את מאפייניהן לפי חלוקה דורית, מגזרית ועדתית ולפי פעילותן הציבורית במערכת הלאומית-הציונית ומחוצה לה. דיוניה עסקו רק בחלק מן הסופרות הללו, למשל בסיפוריהן של הררי, בן-יהודה ופוחצ'בסקי. היא הסיקה כי הפרוזה של היוצרות הללו כוננה שיח לאומי נשי אוטונומי ונפרד מהשיח של הסופרים הקאנוניים והתנהלה כבתוך "גטו" נשי.¹⁰ ככלל, זוהי התפיסה הרווחת בשדה המחקר הספרותי הפמיניסטי, שהתפתח בהיקף מרשים. הגל הפמיניסטי הותיר אפוא אף הוא את הסופרות במרחב משל עצמן, מחוץ לשיח התרבותי הכולל. הוא טיפל בעיקר בכתביה הנשית גופא ומעט מאוד בשיח המגדרי המתנהל בינה לבין הספרות של הגברים.

המחקר הפמיניסטי שדן בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית אינו מנותק, כמובן, מהשיח הפמיניסטי והמגדרי שצבר תאוצה הולכת וגוברת בעולם המערבי במחצית השנייה של המאה העשרים. בהקשר זה, מחקר זה מאזכר כמה מן הגישות הרלוונטיות גם לדיון העוסק בהקשרה של הספרות העברית.

המחקר הפמיניסטי התייחס גם לעיצוב דמותה של האשה בכתביהם של הסופרים הקאנוניים בביקורתיות חריפה. וירג'יניה וולף, סימון דה-בובואר, סנדרה גילברט, סוזן גובאר ואחרות טענו כי דמויות הנשים בספרות הקאנונית מעוצבות בצורה דיכוטומית. וולף ציינה כי הנשים מתוארות לפי מערכת של סטריאוטיפים קיצוניים וסותרים: צנועה או נועזת, מלאך או שטן, קדושה או קדשה וכד'. באופן זה נוצר פער עצום בין תיאורן של הנשים בספרות לבין מצבן במציאות. על פי מסקנתה, הנשים בספרות מתוארות דרך הפריזמה של המבט הגברי, ולא ניתן ללמוד ממנו עליהן כפי שהן במציאות. לפיכך היא הציעה לסופרות קודם כול להרוג את ה"מלאך שבבית", כלומר לחדול מלהתייחס לעצמן דרך המבט הסטריאוטיפי הגברי ולהתחיל לתאר את עצמן בצורה אותנטית.¹¹ דה-בובואר הבהירה מדוע האשה תוארה על ידי הגברים באופן סטריאוטיפי: הגבר מגדיר עצמו כסובייקט אשר יוצר את התרבות, את הספרות ואת דמות האשה בתוכם; אם הוא הסובייקט, האשה היא האובייקט – הניגוד שלו, ה"אחר", וככזו קיומה אינו כרוך בביטוי עצמי או במציאות משל עצמה.¹²

לצד המגמה הפמיניסטית הבדלנית, התפתחה גם מגמה הבוחנת את הזיקה בין מאפייני הנשיות והגבריות בזיקה לחקר המגדר ולהבניה החברתית הכוללת של המיניות, מגמה זו שמה לה למטרה, "לשלב את ההתנסות הנשית בסיפור ההיסטורי, להעניק ערך לחוויה הנשית ולהציג במלוא רוחב היריעה את הפעולה הנשית, כחלק מעשייתה של ההיסטוריה". דומה כי הצעתה של סקוט לא זכתה עדיין ליישום נרחב – ודאי לא בהקשר של הספרות העברית.¹³

בהתאם לכך, ניתן לומר כי גם חקר ספרות הנשים לא השתלב בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית הקאנונית. דומה כי מושג המגדר ואופן השימוש בו במחקר הספרותי, בהתאם לדבריהם של סקוט, ברנשטיין ומלמן, עשוי לערער את תקפות השיח המונוליתי. מחקר זה מציע אפוא לשלב את סיפוריהן של הסופרות בלב לבו של השיח ההיסטוריוגרפי הספרותי הקאנוני – לא כאופוזיציה לסיפור ההיסטורי הגברי

אלא כשיח המשלים מבחינה מגדרית את הנראטיב של הסופרים הקאנוניים דוגמת ברקוביץ, ברדיצ'בסקי ולואידור. ראוי אפוא לבדוק האם הסיפורת הנשית הנדונה אכן משקפת התבוננות חדשה על המציאות החוץ-ספרותית ו/או ראייה נשית חדשה של התרבות, המנסת לעצמה מיתוסים מן התרבות האנדרוצנטרית ועושה בהם שימוש מחדש.

ג. התייחסותן המגדרית של הסופרות לנראטיב הלאומי בתקופת התחייה והציונות

כפי שניתן להיווכח מהדיון שהוצג עד כה, הנראטיב הלאומי הנשי בתקופת התחייה ואילך לא נוצר בחלל ריק ונבע במידה רבה משיח ספרותי-נשי עם הפרוזה הקאנונית. כדי לעמוד על טיבו של שיח זה, ראוי להציג את המאפיינים של עלילת-העל הלאומית-ציונית. ניתן למשל להשוות בין התבנית כתיבה זו לבין גרסאותיהן של סופרות התקופה, במטרה לבדוק אם כתיבתן נוסחה ברוח תכתיבי הקאנון כשותפה לעשייה הלאומית-תרבותית או שמא הוסיפה מאפיינים משל עצמה.

יגאל שוורץ ציין כי בספרות העברית ניתן להצביע על שתי מהפכות ששינו את ה"הוויה היהודית" מקצה לקצה. המהפכה הראשונה החלה במאה השמונה-עשרה וצברה תנופה במהלך המאה התשע-עשרה.¹⁴ לדברי גרשון שקד, מהפכה זו התבטאה בספרות העברית במעבר מסיפורי השטעטל, למשל של שלום עליכם ומנדלי מו"ס, לסיפורי התחייה – סיפוריהם של ברדיצ'בסקי, ברקוביץ, שופמן, שטיינברג, בארון ואחרים. המודלים הסיפוריים המרכזיים שרווחו בתקופת התחייה הכילו את סיפורי העיירה הבת-משכילים ואת סיפורי התלוש.¹⁵ המהפכה השנייה, לפי שוורץ, המשיכה את דרכה של הראשונה אך גם סטתה ממנה – המהפכה של בני העלייה השנייה, שכווננה את המודל השלישי: סיפור ההתיישבות הלאומי-ציוני.

אבחן את השיח המגדרי המתהווה בין הסופרים לסופרות על נראטיב ההתיישבות הלאומי-ציוני.

עלילת העל הלאומית-ציונית

יפה ברלוביץ ציינה כי המחקר הספרותי נוטה להציג את ספרות העלייה הראשונה כחטיבה שאינה עומדת כשלעצמה, אלא כתופעה אשר משלימה את ספרות התחייה או מטרימה את ספרות העלייה השנייה. ספרות זו משקפת את המיתוס של מתיישבי העלייה הראשונה, שקרעו עצמם מן "השבט הגדול" הממוסד של יהדות הגולה ונדדו בדבקות רעיונית אוטופית לארץ ישראל השכוחה והנידחת, כמיתוס של "חלום הדורות".¹⁶ ספרות זו התייחסה למיתוסים הלאומיים הקדומים של היהודי החזק, המעבד את אדמתו בארץ הקודש כאל מציאות חיה, ונעזרה בהם כדי לאשש את המפעל הציוני. סופרי העלייה הראשונה כתבו אפוא מחדש את המיתוס הקדום, המייצר אדם חדש, עם חדש וארץ חדשה. סופרות בנות העלייה הראשונה דוגמת חמדה בן-יהודה, נחמה פוחצ'בסקי, יהודית הררי ורבות אחרות ניהלו שיח מגדרי

עם הספרות הגברית שנוצרה בעלייה הראשונה. פעילותן הן בגדר חוליית קישור בין הכתיבה הנשית בתקופת התחייה לבין זו של תקופת העלייה השנייה ואילך. יחד עם זאת, כהנא גם מתכתבת עם המודלים של בן המושבה מן העלייה הראשונה – אלה ייבחנו בפרשנות סיפוריהן.

גרשון שקד ניסח בהרחבה את ההיסטוריוגרפיה של עלילת-העל הלאומית שנקודת מוצאה בתקופת העלייה השנייה. לדבריו, היא מתאפיינת בשתי תבניות יסוד מרכזיות: הנראטיב ה"ז'אנרי" הציוני המודרניסטי, המאיר את הצד החיובי והנאיבי של ההווה הלאומית הציונית; וכן הנראטיב ה"אנטי-ז'אנרי", המנוגד לראשון ומשלים אותו. שכן הוא מאיר את הצדדים האפלים של החיים החדשים בארץ ישראל ומביע עמדה ספקנית לגבי צדקת דרכה של התנועה הציונית.¹⁷

הנראטיב ה"ז'אנרי" הפך לדגם המרכזי בתקופה הנדונה. סופרי הקאנון באותה עת – למשל, יהודה יערי, יוסף לואידור, יוסף אריכא ורבים אחרים – חזרו ואישרו אותו שוב ושוב. לדברי שקד, דגם זה נועד "לגאול את היהודי מן הגלות ואת האדמה מן השממה" ולהגן על ההתיישבות מפני אלה המנסים לחבל בה. לדברי שוורץ, סיפורי התקופה מסתיימים תדיר באירועים בעלי אופי הרואי-לאומי, דוגמת סיפורו של לואידור "יואש", אשר גיבורו נופל לבסוף בקרב ונדמה כי גופו ממשיך להגן על אדמתו האהובה גם לאחר מותו.¹⁸ שקד ונילי סדן-לובנשטיין תמימי דעים כי הנראטיב ה"ז'אנרי" מתאפיין בנקודת מבט נאיבית ובעלילה שטוחה, וכי מודגש בו הפן החיובי והמואר של ההווה הלאומית הארצישראלית בראשית היווצרותה.¹⁹

ברנר, ובעקבותיו מבקרים רבים אחרים, טענו כי הנראטיב ה"אנטי-ז'אנרי" הוא אוסף של סיפורים המטילים ספק בתקפותו של הנראטיב הציוני המודרניסטי מתוך נקודת מבט ביקורתית ואירונית ונטייה להעמקה פסיכולוגית.²⁰ בניגוד לעלילת הסיפור ה"ז'אנרי", סיפורים אלה מציגים את אזורי הצל של הקיום, בעיקר את המשתנים הפסיכו-תרבותיים המודחקים – למשל ביצירות שכול וכישלון של ברנר ו"שבועת אמונים" של ש"י עגנון.

ההיסטוריוגרפיה של שקד הנחשבת כביכול, למקיפה והמעודכנת ביותר בחקר תולדות הסיפורת בארץ, התבססה בעיקר על זיקתם של סופרי המרכז הקאנוני לעלילת-העל הלאומית. היא התייחסה באופן מצומצם מדי לתרומתם של יוצרים שלא התקבלו לקאנון, ובכלל זה לסופרות שפעלו בתקופת היישוב. הולצמן טען כי החלוקה הדיכוטומית של שקד בין שתי תבניות היסוד של עלילת-העל הלאומית נוקשה מדי והוא ביקש להגמישה. לטענתו, יש בסיפורים אחדים הנחשבים ל"ז'אנריסטים", דוגמת "הגלילה" של מאיר וילקסקי (1906) ו"תחת השמיים" של שלמה צמח (1909), גם מאפיינים "אנטי-ז'אנריים".²¹ הולצמן אמנם הציע חידוש במגמתו לטשטש את גבולות התבניות הדיכוטומיות הללו, אך הוא נותר במרחב של הסופרים הקאנוניים והתעלם מתרומתן של סופרות התקופה לשיח על אודות גבולות עלילת-העל הלאומית. יגאל שוורץ התייחס לנראטיב הלאומי כולו מנקודת תצפית "פוסט-ציונית". לדבריו, הסופרים ה"ז'אנריים" וה"אנטי-ז'אנריים" שבים ומספרים סיפור דומה – סיפורו של הגבר המהגר, היהודי המזרח-אירופי בארץ-ישראל. לטענתו, ראוי אפוא למתוח את הגבול הדמיוני ולהציבו בין שני הנוסחים

של הסיפור הלאומי לבין הסיפורים ה"אחרים" של קבוצות מיעוט – למשל, סיפוריהם של המזרחיים או של הנשים. ואולם, דומה כי הגבול ברוח התפיסה ה"פוסט-ציונית" המוצעת על ידי שוורץ הוא נוסח חדש-ישן של הדרת הנראטיב הנשי הלאומי מחוץ לקאנון ולגבולות השיח הלאומי.

הספרות שפעלו מתקופת העלייה השנייה ואילך התבוננו מן השוליים אל המרכז ההגמוני-הציוני. הן יצרו שיח לאומי נשי משל עצמן, שהתפתח בשני כיוונים: סיפור חברתי כלל-יישובי המקביל לנראטיב הציוני הגברי, ובו הכותבת מצרפת את קולה ומספרת על החיים הארץ-ישראליים מנקודת מבטה; וכן סיפורה הלאומי האישי של האשה כמתיישבת, כחלוצה, כפועלת וכלוחמת נראה כי הספרות מסובבות את כיוון המבט ומציגות את ראייתה של האשה, בדומה לנעשה בסיפורי העיירה שנכתבו על ידי נשים. ואולם, להבדיל מברלוביץ, סבורני כי טכניקה זו איננה משמשת רק כלי ליצירת שיח לאומי נשי נפרד אלא היא גם אמצעי שנועד לייצר שיח מגדרי חדש, שבו משתלבים נקודות המבט והקול הנשי בשיח הלאומי-ציוני האנדרוצנטרי.

בהתבסס על הנושאים שהוצגו לעיל, ניתן לומר כי אפשר להציע ניסוח של תפיסה "פוסט-ציונית מגדרית", המשלבת לא רק את הנראטיב הלאומי והציוני הגברי (על כלל נוסחיו) אלא גם את גרסתו הנשית, תוך ביטול הגבול בין מרכז לשוליים וה"היררכיה המעמדית" של נוסחי עלילת-העל הלאומית. רק כך ניתן יהיה לבדוק את מערכת היחסים בין אותם נוסחים ולבחון את יחסי הגומלין ביניהם, כמהלך העשוי לתרום לעיבוי התמונה ההיסטוריוגרפית של הספרות העברית החדשה.

הערות

- 1 ראו לילי רתוק, (עורכת), הקול האחר – סיפורת נשים עברית, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 1994. גרשון שקד, הסיפורת העברית. 1880-1970, כרכים א-ג, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 1983.
- 2 יגאל שוורץ, מה שרואים מכאן, תל אביב, כנרת זמורה ביתן, 2005.
- 3 ראו נחום סלושץ, קורות הספרות העברית החדשה, ורשה, תושיה, 1905. אביגדור בן, הספרות העברית החדשה ועיתודותיה, ניו יורק, מפיצי שפת עבר וספרותה, 1908. פישל לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, תל אביב, דביר, 1929. חיים נחמן שפירא, תולדות הספרות העברית החדשה, תל אביב, מסדה, 1939. יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, תל אביב, אחיאסף, 1960.
- 4 חנן חבר, "גורו לכם מן הגליצאים" ספרות גליציה והמאבק על הקנון בסיפורת העברית", תיאוריה וביקורת 5, (סתיו 1994), עמ' 55-76.
- 5 חמוטל צמיר, בשם הנוף לאומיות, מגדר וסובייקטיביות בשירה הישראלית בשנות החמישים והששים, ירושלים ובאר-שבע, הקשרים וכתר, 2006.
- 6 יגאל שוורץ, הידעת את הארץ שם הלימון פורח, תל אביב, דביר, 2007.
- 7 גרשון שקד, שם.

- 8 הירחון דבר הפועלת ייצג את המגזר הפועלי והיה דומיננטי בתקופת היישוב. הירחון החל להתפרסם במרס 1934, תחילה כתוספת חודשית לעיתון "דבר" (בעריכת ברל כצנלסון), ולאחר מכן, ב-1936, כירחון בפני עצמו בעריכת רחל כצנלסון-שזר. הירחון הופיע בשם זה עד 1975. ברשימותיה, כצנלסון-שזר מעודדת את הסופרות מהמגזר הפועלי לתעד את ההתרחשויות הלאומיות החדשות ממבטה של הפועלת העבריה. כמוה, גם רחל ינאית ודבורה דיין כתבו לפי אותה תפיסה מאמרים דוקומנטריים (ראו כצנלסון, מרץ 1934, 1; נובמבר 1935, 199).
- 9 עמליה כהנא-כרמון, "היא כותבת די נחמד אבל על שבירכתיים", ידיעות אחרונות, 4.2.1988.
- 10 יפה ברלוביץ, להמציא ארץ להמציא עם – ספרות העלייה הראשונה, תל אביב, קיבוץ המאוחד, 1983. יפה ברלוביץ (עורכת), סיפורי נשים בנות העלייה הראשונה, תל-אביב, אסטרולוג, 2001. יפה ברלוביץ, שאני אדמה ואדם – סיפורי נשים עד קום המדינה, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 2003.
- 11 וירג'יניה וולף, חדר משלך (1929), (תרגם א. אמיר), ירושלים ותל-אביב, ידיעות אחרונות, 1981.
- 12 סימון דה בובואר, המין השני, (1949), (תרגם ש. פרינגר), תל-אביב, בבל-ידיעות ספרים, 2001.
- 13 Joan W. Scott, "Universalism and the History of Feminism", Differences 7, 1 Spring 1995, pp.1-14.
- 14 יגאל שוורץ, שם, 2005.
- 15 גרשון שקד, שם; מנדלי, לפניו ואחריו, ירושלים, מגנס, 2005.
- 16 יפה ברלוביץ, שם, 1983.
- 17 גרשון שקד, שם, 1983.
- 18 יגאל שוורץ, שם, 2005; 2007.
- 19 ראו גרשון שקד, אז כאן ועכשיו, תל אביב, כנרת זמורה-ביתן, 1993; נילי סדן-לובנשטיין, "ז'אנר ואנטי-ז'אנר בסיפורת ובביקורת בשנות העשרים", בתוך: נ. סדן-לובנשטיין (עורכת) ספרות שנות העשרים בארץ-ישראל, תל אביב, פועלים-סימניה, 1991, עמ' 26-37.
- 20 יוסף חיים ברנר, "הז'אנר הארץ-ישראלי ואביזריהו", כתבים, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 1978, עמ' 569-578.
- 21 אבנר הולצמן, אל הקרע שבלב, ירושלים, מוסד ביאליק, 1995.